

Hediyetü'l-ʿarîfîn, I, 539; Kevserî, *Te'nîbü'l-Haṭîb ʿalâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebi Hanîfe mine'l-ekâgîb*, Beyrut 1401/1981, s. 291-336; a.e. (nşr. Ahmed Hayrî), [baskı yeri yok] 1410/1990, s. 371-418; Yûsuf el-Uş, *el-Haṭîb el-Bağdâdî*, Dimaşk 1364/1945; Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *et-Tenkîl limâ verede fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâṭîl* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî - M. Abdürrezzâk Hamza), Kahire, ts. (Dârü'l-kütübî's-selefiyye); Fuâd Seyyid, *Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Fihristü'l-maḥṭûṭâtî: muṣṭalahu'l-ḥadîs*, Kahire 1375/1956, s. 183, 283, ayrıca bk. İndeks, s. 328; Abdülhamîd el-Allûcî, *Mü'elleftü İbnî'l-Cevzî*, Bağdad 1385/1965, s. 111; M. Nâsirüddin el-Elbânî, *Fihristü maḥṭûṭâtî Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1390/1970, s. 266-269; Ahmed eş-Şerkâvî İkbâl, *Mektebetü'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1397/1977, s. 223-224; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-ʿArabî*, Beyrut 1979, II, 102-104; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hâfız el-Haṭîb el-Bağdâdî ve eseruh fi ʿulûmî'l-ḥadîs*, Beyrut 1401/1981; a.mlf., "el-Haṭîb el-Bağdâdî beyne'l-muḥaddîsîn ve'l-fuḥaḥâ", *Eduâ'ü's-şerîʿa*, X, Riyad 1399, s. 325-347; Münirüddin Ahmed, *Târîhu't-taʿlîm ʿinde'l-müslimîn* (trc. Sâmî es-Sakkâr), Riyad 1401/1981, s. 17-48; C. Avvâd, *Akdemü'l-maḥṭûṭâtî'l-Arabiyye fi mektebeti'l-ʿâlem*, Bağdad 1982, s. 231; Yâsin M. es-Sevvâs, *Fihristü maḥṭûṭâtî Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1403/1983, s. 193; Ömer Abdüsselâm Tadmûrî, *Mevsûʿatü ʿulemâʾil-müslimîn fi târîhi Lübnânî'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, I, 333-349; Hasan İsâ Ali el-Hakîm, *Kitâbü'l-Müntazam li'bni'l-Cevzî ve dirâse fi menhecih ve mevâridih ve ehemmiyyetih*, Beyrut 1405/1985, s. 382-430; Fedwa Maltî-Douglas, *Structure of Avarice The Bukhalâʾ in Medieval Arabic Literature*, Leiden 1985, s. 55-56, 90-107; a.mlf., "Controversy and Its Effects in the Biographical Tradition of al-Khatib al-Baghdadi", *SL*, XLVI (1977), s. 115-131; a.mlf., "Structure and Organization in a Monographic Adab Work: al-Taṭfîl of al-Khatib al-Baghdadi", *JNES*, XL (1981), s. 227-245; Ekrem Ziyâ el-Ömerî, "el-Haṭîb el-Bağdâdî: sîretühü'z-zâtiyye, bîretühü'l-ḥadîriyye, intâcühü'l-fikrî ve ihtimâmâtühü't-terbeviyye", *Min aʿlâmî't-terbiyyeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Riyad 1409/1988, s. 325-345; Sâlihiyye, *el-Muʿcemü's-şâmil*, II, 282-287; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 464, ayrıca bk. İndeks; Ahmed Ateş, "el-Haṭîb el-Bağdâdî ve Takvîd al-ʿilm Adlı Eseri", *AÜİFD*, sy. 1 (1952), s. 91-103; Muhammed Behcet Baytâr, "Kitâbü't-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâṭîl", *MMLADm.*, XLII/3 (1968), s. 574-580; Abdülhamîd Hamûde, "Haṭîbü Bağdâd ve muḥaddîsühâ el-Haṭîb el-Bağdâdî", *ed-Dâre*, IV/5, Riyad 1980, s. 256-269; Hasan İbrâhim Abdülʿâl, "et-Teʿallûm ʿinde'l-Haṭîb el-Bağdâdî", *Risâletü'l-Halici'l-Arabiyye*, III/10, Riyad 1983, s. 23-56; Abdülhâdî et-Tâzî, "Şadâʾü'l-Haṭîb el-Bağdâdî fi'l-Mağrib", *el-Baḥşü'l-ʿilmî*, XXXV, Rabat 1985, s. 15-30; Meʾmûn es-Sâgircî, "Telḥîşü'l-müteşâbih fi'r-resm", *MMLADm.*, LXI/3 (1406/1986), s. 594-627; Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey, "Mesʿele fi's-şifât", *Mecelletü'l-Hikme*, I, Leeds 1414/1993, s. 289-297; W. Marçais, "Haṭîb Bağdâdî", *IA*, V/1, s. 365-366; R. Sellheim, "al-Khatib al-Baghdadi", *Elʿ* (Fr.), IV, 1142-1144.

M. YAŞAR KANDEMİR

HATİB el-CEVHERİ

(الخطيب الجوهري)

Nûruddîn Âlî b. Dâvûd b. İbrâhîm
es-Sayrafi el-Haneî el-Cevherî
(ö. 900/1495)

Mısırlı tarihçi ve hukukçu.

14 Cemâziyelevvel 819'da (10 Temmuz 1416) Kahire'de doğdu. İbn Dâvûd, Sayrafi ve İbnü's-Sayrafi diye de anılır; Cevherî nisbesi baba mesleği olan kuyumculuğundan gelir. Hâfız olduktan sonra İbnü'd-Deyrî, Şümunnî, Eminüddin Aksarâyî ve Muhyiddin el-Kâfiyecî gibi devrinin ünlü âlimlerinden fıkıh, dil, edebiyat ve tarih ilimlerini tahsil etti. Babasının 1449'da ölümünün ardından Kahire'de Sultan Berkuk Camii'nde hatiplik yaptı, bu arada ilim ve ticaretle de uğraştı. 1468 yılında kadılığa tayin edildi; ancak bir süre sonra bu görevinden alındı ve bunun üzerine bir daha herhangi bir resmî görev üstlenmedi. Bu sıralarda İbn Hacer el-Askalânî, İbn Tağrıberdî ve Sehâvî'nin kitaplarını istinsah etmeye başladı. Bu vesileyle tarih kitaplarına ilgi duydu ve pek çok kıymetli eseri görüp okuma fırsatı buldu. Aynı zamanda Kahire'deki mücevherat çarşısında kuyumculuk yapan Cevherî Şevval 900'de (Temmuz 1495) vefat etti.

Haṭîb el-Cevherî Mısır ve Suriye'de Makrîzî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedredin el-Aynî, İbn Tağrıberdî, Süyûtî ve İbn İyâs gibi çok sayıda tarihçinin yetiştiği, ilgi ve itibar gördüğü bir dönemde yaşamış ve onlarla tanışmış, bir kısmının öğrencisi, bir kısmının da hocası olmuştur. Ancak muhtemelen resmî görevlerden uzak ve mütevazî bir hayat yaşadığı için kaynaklarda onun hakkında fazla bilgi yoktur. Dönemin tarih yazıcılığına hâkim olan üslûptaki eserlerinde gerek kendisinden önce gerekse kendi asrında yaşamış tarihçilerin tesirleri açıkça görülür. Cevherî, kendi döneminde tarih yazıcılığı geleneğine uyarak hem terâcim-i ahvâl hem de umumi vekâyî'nâmeler türünden eserler vermiş orta düzeyde bir tarihçidir. Yazılarında kullandığı dil ise bazan edebî tarzda, bazan da mahallî ağızları ön plana çıkarır mahiyettedir.

Eserleri. Haṭîb el-Cevherî'nin kaleme aldığı çalışmaların sayısı hakkında bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çünkü bazı araştırmacıların müstakil kitap saydığı bir eserini bazıları başka bir çalışmasının parçası kabul etmektedir. Bunların başlıcaları şöylece sıralanabilir: 1. *İnbâ'ü'l-*

heşr bi-ebnâ'î'l-ʿaşr. Memlûkler'in önemli bir devrini kapsayan ve Mısır toplumunu etkileyen iç ve dış olaylarla toplumda meydana gelen değişiklikleri anlatan kitap, 873-886 (1468-1481) yılları arasındaki hadiseleri konu edinen bir umumi tarihtir; özellikle Sultan Kayıtbay'ın yaptığı bir dizi idarî ve askerî düzenlemeyi kapsamı açısından Mısır tarihinin önemli bir boşluğunu doldurmaktadır. Esere ayrıca vefeyât bölümü ekleyen müellif, böylece dönemin birçok önemli sıması hakkında okuyucularına bilgi vermiştir. Yazma nüshası Bibliothèque Nationale'de muhafaza edilen eser Hasan Habeşî tarafından bir indeks ilâvesiyle yayımlanmıştır (Kahire 1970). 2. *Sîretü'l-Eşref Kayıtbay*. Bazı araştırmacılar göre *İnbâ'ü'l-heşr*'in bir parçası olan çalışma, Cevherî'nin yaşadığı dönemdeki tarih yazıcılığında önemli bir yeri bulunan terâcim-i ahvâl türünden bir eserdir. Yazma nüshası British Museum'da bulunmaktadır (Abbas el-Azzâvî, s. 251). 3. *Nüzhetü'n-nüfûs (kulûb) ve'l-ebdân fi tevârîhi'z-zamân (ezmân)*. Müellif daha ziyade, diğer klasik İslâm tarihçileri gibi yaratılıştan kendi zamanına kadar meydana gelen olayları kaleme aldığı bu eseriyle tanınmıştır. Kitap iki bölümden oluşur. Birinci bölüm Hz. Peygamber'e ayrılmış ve nesebi Hz. Âdem'e kadar götürülmek suretiyle bir peygamberler tarihi meydana getirilmiştir; bu kısım, müellifin kendi el yazısıyla 400 varak halinde Hindistan'ın Râmpûr şehrindeki Rızâ (Raza) Kütüphanesi'nde (nr. 3537) bulunmaktadır. Bazılarının *el-Cevheriyye* dedikleri eserin ikinci bölümü ise (bazı araştırmacılar göre üçüncü bölüm) *Nüzhetü'n-nüfûs* adını taşımakta ve 784-850 (1382-1446) yılları arasında geçen olayları anlatmaktadır. Mısır tarihine ait önemli bilgiler içeren bu kısım yıl, ay ve gün esasına göre tertip edilmiş, her yılın sonunda o yıl içinde Mısır'da ve diğer İslâm ülkelerinde ölen tanınmış şahsiyetler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Kitapta ayrıca dönemin devlet teşkilâtı ile başlıca devlet görevlileri, çeşitli kavim ve kabileler, sanat ve sanatkârlar, suç ve cezalar hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. İbn İyâs'ın, "ne söyleyene ve ne de râviye dayanmadan" yazıldığını iddia ettiği eserin 842 (1438) yılına kadar olan kısmı Hasan Habeşî tarafından neşredilmiştir (I-III, Kahire 1970-1973), bu arada eklenen ayrıntılı dipnotlarla İbn İyâs'ın tenkitlerinin haksız olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Kitabın el-Melikü'z-Zâhir Çakmak devrinin 842-850 (1438-1446) yıllarını içine

alan IV. cildi henüz yayımlanmamıştır. 4. *ed-Dürrü'l-manzûm fî mâ verede fî Mısr ve ehlihâ min mevcûd ve ma' dûm (ed-Dürrü's-şemîn fî mâ verede fî Mısr ve a'mâlihâ bi'l-huşûş ve'l-umûm)*. Mısır ve halkı hakkında bilgi veren bu eserin Viyana, Paris ve Kahire kütüphanelerinde birer yazma nüshası bulunmaktadır (Brockelmann, II, 41).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib el-Cevherî, *İnbâ'ü'l-heşr bi-enbâ'î'l-aşr* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, s. 5-23; a.mlf., *Nüzhetü'n-nûfûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, I, 3-19; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, V, 217-219; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr*, II, 288; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1949; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 41; Hediyyetü'l-ârifîn, I, 739; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, VII, 89-90; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 98; M. Mustafa Ziyâde, *el-Mu'errihûn fî Mısr*, Kahire 1954, s. 36-39; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rîf bi'l-mu'errihîn fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkân*, Bağdad 1376/1957, s. 251-252; Cezzâr, *Medâhilü'l-mû'ellifîn*, II, 867; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü'l-ş-şâmil*, III, 470-471; İnâyetullah Fâtihî Nejad, "İbn Sayrafi", *DMBİ*, IV, 126-127.

ZEKERİYÂ KURŞUN

HATİB el-KAZVÎ

(bk. KAZVÎ, Hatib).

HATİB el-OSMÂNÎ

(bk. OSMÂNÎ, Hatib).

HATİB eş-ŞİRBÎNÎ

(bk. ŞİRBÎNÎ, Hatib).

HATİB et-TEBRİZÎ

(bk. TEBRİZÎ, Hatib).

HATİB el-ÜMEVÎ

(الخطيب الأموي)

Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. Halef el-Hatib el-Endülüsi el-Ümevî el-Kurtubî (ö. 602/1205)

Endülüslü edip ve astronomi âlimi.

514 (1120) yılında Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Ebû'l-Kâsım İbn Rızâ, Muhammed b. Ca'fer b. Sâf, Abdürrahîm el-Haccârî ve Ebû Bekir Ayyâş b. Ferec'den kıraat ilmi, Ebû'l-Hasan Yûnus b. Mugis, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve İbn Meserret'ten hadis okudu. İbn Ebû'l-Hisâl ve Ebû Bekir b. Semhûn'dan Arap dili ve edebiyatı tahsil etti. Ebû Bekir b. Hulûf ve Ebû

Abdullah el-Bağdâdî'den rivayette bulundu; İbn Rüşd de kendi rivayet ve teliflerini rivayet edip okutabilmesi için ona icâzet verdi. Uzun müddet İşbiliye (Sevilla) Kadısı Ebû Hafs b. Ömer ile birlikte bulundu. İşbiliye'de hatiplik yaptığı için "Hatib", edebiyata olan eğilim ve yeteneğinden dolayı da "Edîb" lakabıyla tanındı. İbnü'l-Ebbâr, Ümevî'nin 602 (1205) yılında İşbiliye'de öldüğünü bildirmektedir (*et-Tekmilâ*, I, 20).

Eserleri. İbnü'l-Ebbâr, Hatib el-Ümevî'nin kendi eserlerini ve bazı hocalarının adlarını yazdığı bir belgeyi gördüğünü belirtir ve şu eserleri kaydeder (*a.g.e.*, I, 20): 1. *Ravzatü'l-ezhâr*. Edebî ilimlere dair olup Vatikan (V, 1164), British Museum (Or. 6347) ve Rabat (nr. 679d) kütüphanelerinde kayıtlı birer nüshası vardır (Brockelmann, I, 596; Ziriklî, II, 203). 2. *Kitâb fi'l-envâ*. Halk astronomisiyle ilgili olan bu eserin 800'de (1397-98) istinsah edilmiş otuz sekiz varaklık tek nüshası Escorial Library'de kayıtlı olup (Ar. 941) Endülüste kible tayiniyle ilgili bir bölümü David A. King tarafından neşredilmiştir (*Islamic Astronomical Instruments*, s. 367, not 22, 370, 389). "Kit'a min Kitâb fi'l-envâ" başlıklı bu parçaya göre, Kuzey kutbunu sol omuzu arkasına aldıktan sonra güneye yönelen kimsenin karşısındaki yer kbledir. 3. *el-Lü'lü'ü'l-manzûm fî ma'rifeti'l-evkât bi'n-nücûm*. Yıldızlar vasıtasıyla vakit tayini konusundaki bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Kitabın adı *Gâyetü'n-nihâye* (I, 223) ve *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*'de (III, 253) *el-Lü'lü'ü'l-manzûm fî ma'rifeti'l-evkât ve'n-nücûm* olarak geçmektedir. Suter, bu kitabın *Kitâb fi'l-envâ* ile aynı eser olabileceğini söyler (*Die Mathematiker*, s. 130-131). Hatib el-Ümevî'nin, günümüze ulaşmış olmadığı bilinmeyen *Ravzatü'l-haқиқа fî bed'i'l-halika ve Tehâfütü's-şu'arâ* adlı iki eseri daha olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ*, Madrid 1886, I, 20; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 223; Makkarî, *Nefhu't-tib*, III, 209; Suter, *Die Mathematiker*, s. 130-131; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 596; *İzâhu'l-meknûn*, I, 592; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 203; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifîn*, III, 253; D. A. King, *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, s. 367 (not 22), 370, 389.

CEVAT İZGİ

HATİB ZÂKİRÎ HASAN EFENDİ

(bk. HASAN EFENDİ, Zâkirî).

HATİBOĞLU

(ö. 838/1435'ten sonra)

Dinî ve ahlâkî mesnevileriyle tanınan Türk şairi.

Asıl adı Mehmed, lakabı Hatiboğlu'dur. Eserlerinde daha çok Hatiboğlu, yer yer de İbn Hatib mahlasını kullanmıştır. Germiyan Beyliği'ne tâbi Kal'a-i Honâs'ta (günümüzde Denizli'nin Honaz kasabası) dünyaya geldi (*Ferah-nâme*, vr. 13^b). 817 (1414) yılında yazdığı *Letâiyf-nâme*'sinde, "Geçti kırk yıl işte ömründen hisâb" dediği (vr. 12^b) dikkate alınırsa 777 (1375) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Gerek M. Fuad Köprülü (*TM*, II [1928], s. 491, 495), gerekse İsmail Hikmet Ertaylan (*Bahrü'l-hakâyık*, neşre hazırlayanın girişi, s. 2), onun 829'da (1426) yazdığı *Ferah-nâme*'deki bir beyitten (vr. 48^a) hareketle doğumunu 789 (1387) olarak göstermişlerse de bu, *Letâiyf-nâme*'deki kayda göre geç bir tarihtir. Hatiboğlu, *Ferah-nâme*'nin bir nüshasını 838'de (1435) Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunduğuna göre ölümü bu tarihten sonra olmalıdır. Mehmed Süreyyâ Bey, kaynak göstermeden onun 864 (1460) yılında İznik'te vefat ettiğini söyler. Esat Coşan ise Fâtih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında, İstanbul'un fethinden önceki bir tarihte öldüğü kanaatindedir (*Hacı Bektaş-ı Velî: Makâlât*, s. LI).

Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun istikrarsız ortamında çeşitli Anadolu beylikleri arasında dolaşan Hatiboğlu, 812'de (1409) kaleme aldığı *Bahrü'l-hakâik*'i Maraş ve Elbistan hâkimi Dulkadroğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'e sunmuş, muhtemelen bir süre onun yanında kalmıştır. 817 (1414) yılında tamamladığı *Letâiyf-nâme*'sini kimin adına yazdığı belli değildir. Meşhur eseri *Ferah-nâme*'yi ise 829'da (1426) tamamlamış ve Osmanlı ülkesine gelerek II. Murad'a takdim etmiştir. Bir yıl sonra Karaman Beyliği'ne geçen Hatiboğlu eseri Karamanoğlu İbrâhim Bey'e, sekiz yıl sonra da (838/1435) ithaf kısmında yaptığı bir değişiklikle Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunmuştur. Candaroğulları Beyliği'nde ne kadar kaldığı ve hayatının bundan sonraki dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Köprülü, Hatiboğlu'nu, *Şekâik Tercümesi* (s. 115) ve *Osmanlı Müellifleri*'nde (I, 294) zikredilen Hatiboğlu lakabıyla meşhur Mevlânâ Tâceddin İbrâhim'le birleştirmek istemiştir (*TM*, II [1928], s. 490-